DIALOGIK PEDAGOGIKANING BUGUNGI KUNDAGI AHAMIYATI

Tuxtamirzayev Adxam Yulbarsmirzayevich, NamDPI Boshlang‘ich ta’lim innovatsiyalari kafedrasi dotsenti, 972521205
To‘xtamirzayeva Ziyodaxon Adxamjon qizi, NamDPI Intellektual fanlar va axborot texnologiyalari kafedrasi stajor-o‘qituvchisi, 948647776

DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.23688376

Annotatsiya. Zamonaviy ta’lim tizimi tobora ko ‘proq bilimni tayyor holda o‘zlashtirishdan emas, balki fikrlash, muloqot qilish va hamkorlikda bilim yaratish ko‘nikmalarini shakllantirishdan iborat bo‘lib bormoqda. Ana shu yo‘nalishda dialogik pedagogika alohida ahamiyat kasb etadi – bu yondashuvga ko‘ra bilim o‘qituvchi va o‘quvchi, shuningdek o‘quvchilarning o‘zaro dialogi orqali quriladi, fikr almashinuvi orqali chuqurlashtiriladi. Ushbu maqolada dialogik pedagogikaning nazariy asoslari, uning bugungi kun ta’limi uchun dolzarbligi va amaliyotga tatbiq etish yo‘llari ilmiy manbalarga tayangan holda ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: dialogik pedagogika, tanqidiy fikrlash, sinfdagi dialog.

Аннотация. Современная система образования всё больше ориентируется не на усвоение готовых знаний, а на формирование навыков мышления, общения и совместного создания знаний. В этом направлении особое значение приобретает диалогическая педагогика – согласно этому подходу, знание выстраивается через диалог между учителем и учеником, а также между самими учениками, и углубляется посредством обмена мнениями. В данной статье на основе научных источников рассматриваются теоретические основы диалогической педагогики, её актуальность для современного образования и пути её практического применения.

Ключевые слова: диалогическая педагогика, критическое мышление, учебный диалог в классе.

Abstract. The modern education system is increasingly focused not on the acquisition of ready-made knowledge, but on developing skills in thinking, communication, and collaborative knowledge creation. In this respect, dialogic pedagogy takes on particular importance – according to this approach, knowledge is constructed through dialogue between teacher and student, as well as among students themselves, and is deepened through the exchange of ideas. This article examines, on the basis of scholarly sources, the theoretical foundations of dialogic pedagogy, its relevance to today's education, and the ways of applying it in practice.

Keywords: dialogic pedagogy, critical thinking, classroom dialogue.

1. Dialogik pedagogikaning nazariy asoslari

Dialogik pedagogikaning ildizlari L.S. Vygotskiyning ijtimoiy-madaniy nazariyasiga borib taqaladi. Vygotskiy fikrlash va nutqning rivojlanishini tahlil qilib, yuqori psixik funksiyalar avvalo ijtimoiy, kishilar o‘rtasidagi muloqot jarayonida vujudga kelib, so‘ngra shaxs ichki tafakkuriga aylanishini asoslab bergan [1]. Uning “yaqin rivojlanish zonasi” g‘oyasiga ko‘ra, bola mustaqil bajara olmaydigan vazifani kattaroq yoshdagi yoki bilimliroq sheriklar bilan muloqot va hamkorlik orqali bajarishga qodir bo‘ladi [2] – bu esa dialogning bilim shakllanishidagi hal qiluvchi rolini ko‘rsatadi.

Rus adabiyotshunosi va faylasufi M.M. Baxtin o‘zining dialogizm nazariyasida har qanday ma’no faqat boshqa “ovoz” bilan munosabatda – dialogda tug‘ilishini ta‘kidlagan. Dostoyevskiy poetikasi tahliliga bag‘ishlangan asarida Baxtin “polifonik roman” tushunchasini ilgari surib, haqiqat monologik tarzda bir kishi tomonidan e‘lon qilinmaydi, balki turli ongli pozitsiyalar o‘rtasidagi dialogda vujudga kelishini ko‘rsatib bergan [3]. Bu g‘oya ta’lim nazariyasiga ko‘chirilganda, sinfda bir yagona “to‘g‘ri” nuqtai nazarni ilgari surish o‘rniga, turli fikrlarning o‘zaro ta’sirini rag‘batlantirish zarurligini bildiradi.

Braziliyalik pedagog Paulo Freire o‘zining “Pedagogy of the Oppressed” asarida ta’limning an’anaviy modelini “bank tizimi” (banking system) deb ataydi va uni keskin tanqid qiladi. Bu modelda o‘qituvchi “biluvchi” sifatida bilimni tayyor holda o'quvchiga “joylashtiradi” (xuddi bankka pul qo‘yganday), o‘quvchi esa passiv qabul qiluvchi, “bo‘sh idish” ro‘lida qoladi. Freire buni ijtimoiy tengsizlikni saqlab qoluvchi mexanizm deb hisoblaydi – chunki bunday tizim odamlarni o‘ylashga emas, bo‘ysunishga o‘rgatadi. Bunga muqobil sifatida u **“muammoli ta’lim”** g‘oyasini ilgari suradi. Bilim o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi tengma-teng **dialog** orqali birgalikda yaratiladi. Bu jarayonda ikkalasi ham bir vaqtning o‘zida o‘qituvchi va o‘quvchi bo‘ladi. Freire bu jarayonni **“conscientização”** (ongni ijtimoiy-siyosiy jihatdan uyg‘otish, tanqidiy anglash) tushunchasi bilan bog‘laydi - ya’ni odamlar dialog orqali o‘zlarini o‘rab turgan ijtimoiy-siyosiy voqelikni tanqidiy tahlil qilishni, keyin esa uni o‘zgartirish uchun harakat qilishni o‘rganadilar [4].

2. Dialogik ta’limning zamonaviy modeli

Britaniyalik pedagog Robin Aleksanderning “dialogik ta’lim” (dialogic teaching) kontseptsiyasi bugungi kunda bu yo‘nalishning eng tizimlashtirilgan amaliy shakli hisoblanadi. Aleksander maktablarda o‘tkazilgan ko‘plab tadqiqot va rivojlantirish loyihalari asosida dialogik darsning besh asosiy tamoyilini ajratadi: jamoaviylik (barcha birgalikda ishlaydi), o‘zaro qo‘llab-quvvatlash (fikrlar erkin va xavfsiz muhitda aytiladi), o‘zaro bog‘liqlik (fikrlar bir-biriga tayanib rivojlanadi), kumulyativlik (bilim izchil quriladi) va maqsadga yo‘naltirilganlik (dialog aniq ta’lim maqsadiga xizmat qiladi) [5].

Kembrij universiteti tadqiqotchisi Neil Merser til yordamida “birgalikda fikrlash” (interthinking) jarayonini o‘rgangan holda, samarali ta’limiy dialogni kundalik suhbatdan ajratib turuvchi “tadqiqotchi nutq” (exploratory talk) tushunchasini ishlab chiqdi – bunda ishtirokchilar bir-birining fikrlarini tanqidiy, ammo konstruktiv tarzda muhokama qiladi, sabablarni oshkora bildiradi va umumiy xulosaga kelishga harakat qiladi [6]. Merser va Littltonning birgalikdagi tadqiqotlari sinfdagi muloqot sifatining oshirilishi bolalarning tanqidiy fikrlash qobiliyati va o‘quv yutuqlariga bevosita ijobiy ta’sir ko‘rsatishini empirik tarzda tasdiqladi [7].

Rupert Vegerif esa dialogik pedagogika g‘oyalarini raqamli ta’lim texnologiyalari kontekstida rivojlantirib, internet davrida ta’lim makonini kengaytirish uchun dialogik tamoyillarning yangi imkoniyatlarini ochib bergan – jumladan, onlayn muhitda turli madaniy va geografik makondagi o‘quvchilarning real vaqtda dialogga kirishishi ta’limning globallashuv sharoitidagi yangi shaklini yaratadi [8].

3. Nega bugun bu mavzu ayniqsa dolzarb?

Birinchidan, XXI asr ko‘nikmalari – tanqidiy fikrlash, muloqot, hamkorlik va ijodkorlik – endilikda har qanday kasbiy faoliyatda talab etiladigan asosiy kompetensiyalarga aylandi. Bu

ko‘nikmalar faqat ma‘lumotni yodlash orqali emas, balki muhokama, bahs va birgalikda fikr yuritish jarayonida rivojlanadi – bu Merserning “birgalikda fikrlash” konsepsiyasi bilan bevosita bog‘liq [6].

Ikkinchidan, sun‘iy intellekt va raqamli texnologiyalar davrida faktlarga bevosita kirish imkoniyati cheksiz darajada oshdi – endi bilim “toppish” emas, balki uni tanqidiy baholash, talqin qilish va boshqalar bilan muhokama qilish orqali ma’no yaratish muhimroq. Vegerif ta‘kidlaganidek, aynan shu jarayon – turli nuqtai nazarlarni tinglash va ular bilan samarali muloqotga kirishish qobiliyati – raqamli davr ta’limining markaziy vazifasiga aylanmoqda [8].

Uchinchidan, ko‘p madaniyatli va globallashgan jamiyatda turlicha fikr va qarashlarni tinglash, hurmat qilish va ular bilan muloqotga kirisha olish fuqarolik va ijtimoiy hayot uchun zaruriy ko‘nikmaga aylandi. Aleksander sinfni kichik miqyosdagi demokratik muhit sifatida qarashni taklif qiladi, unda o‘quvchilar turli fikrlarni tinglash, argumentatsiya qilish va konsensusga kelish tajribasini orttiradi [5].

To‘rtinchidan, O‘zbekistonda olib borilayotgan ta’lim islohotlari doirasida ham pedagogik muloqotning sifatini oshirish masalasi dolzarb hisoblanadi. Yaqinda o‘tkazilgan tadqiqotlarda ta‘kidlanishicha, o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi muloqotning kommunikativ, interaktiv va perseptiv jihatlari sinfdagi psixologik iqlimga, shuningdek raqamli muhitda muloqot madaniyatini shakllantirishga bevosita ta’sir ko‘rsatadi [9]. Bu – dialogik pedagogika g‘oyalarining nafaqat g‘arb ta’lim tizimlari, balki mahalliy ta’lim amaliyoti uchun ham dolzarb ekanligini ko‘rsatadi.

4. Amaliyotga tatbiq etish yo‘llari

Dialogik pedagogikani sinfda joriy etish uchun Aleksander va Merser tadqiqotlariga asoslangan bir qator amaliy usullar mavjud [5, 6]:

– ochiq savollar berish: bir so‘zlik javob talab qiladigan savollar o‘rniga, o‘quvchini izohlashga va fikrini asoslashga undovchi savollar qo‘llash;

– “fikrlash vaqti” (think time): savol berilgandan so‘ng darhol javob kutmasdan, o‘quvchilarga fikrlash uchun vaqt berish;

– kichik guruhlarda tadqiqotchi nutq (exploratory talk) orqali muhokama tashkil etish, bunda har bir fikr sababi bilan asoslanadi;

– o‘quvchi fikrini rivojlantirish: o‘qituvchi javobni shunchaki baholamasdan, “nega shunday deb o‘ylaysiz?”, “kim boshqacha fikrda?” kabi savollar bilanmuhokamani chuqurlashtirishi;

– Freyre ta‘kidlagan tenglik tamoyiliga amal qilib, xavfsiz va hukm qilinmaydigan muhokama muhitini yaratish [4].

5. Muammolar va cheklovlar

Dialogik pedagogikani joriy etishda bir qancha qiyinchiliklar ham mavjud: an‘anaviy dars formatidan voz kechish o‘qituvchidan qo‘shimcha vaqt va tayyorgarlikni talab qiladi; katta sinflarda har bir o‘quvchiga muhokamada ishtirok etish imkonini berish murakkab; ba‘zi ta’lim tizimlarida standartlashtirilgan baholash usullari dialogik jarayonning natijalarini to‘liq aks ettira olmaydi. Merser va Littlton o‘z tadqiqotlarida ham dialogik metodlarning samarali bo‘lishi uchun o‘qituvchining maxsus tayyorgarligi va izchil amaliyoti zarur ekanligini ta‘kidlaydi [7]. Shu sababli dialogik pedagogikani joriy etish bosqichma-bosqich, o‘qituvchilar

tayyorgarligini oshirish va moslashuvchan baholash mexanizmlarini ishlab chiqish orqali amalga oshirilishi maqsadga muvofiqdir.

Xulosa

Dialogik pedagogika bugungi kunda shunchaki metodik yangilik emas, balki zamonaviy jamiyat talab qiladigan tanqidiy fikrlovchi, muloqotga qodir va mustaqil fikr yurituvchi shaxsni tarbiyalashning zaruriy vositasidir. Vygotskiy va Baxtinning nazariy asoslaridan [1, 3] tortib, Freyrening ozodlik pedagogikasi [4] va Aleksander, Merser, Vegerifning zamonaviy amaliy modellarigacha[5, 6, 8] – barcha ilmiy manbalar bir umumiy xulosaga kelishadi: bilimni bir tomonlama uzatish o‘rniga uni birgalikda dialog orqali quruvchi ta’lim modeli o‘quvchilarni nafaqat bugungi, balki kelajakdagi noaniq va tez o‘zgaruvchan dunyoga tayyorlashning eng samarali yo‘llaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Выготский Л.С. Мышление и речь. М.Л.: Соцэкгиз, 1934. С 324.
2. Vygotsky L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978. P 159.
3. Бахтин М.М. Проблемы поэтики Достоевского. М.: Советский писатель. 1963. С 366.
4. Freire P. Pedagogy of the Oppressed. – New York: Herder and Herder, 1970. P 186.
5. Alexander R.J. Towards Dialogic Teaching: Rethinking Classroom Talk. 5th ed. York: Dialogs, 2017
6. Mercer N. Words and Minds: How We Use Language to Think Together. London: Routledge, 2000. P 206
7. Mercer N., Littleton K. Dialogue and the Development of Children‘s Thinking: A Sociocultural Approach. London: Routledge, 2007. P 164
8. Wegerif R. Dialogic, Education and Technology: Expanding the Space of Learning. New York: Springer, 2007. P 321
9. Shodmonov A.U. Ta’lim jarayonida pedagogik muloqot // Pedagogik islohotlar va ularning yechimlari. 2026. 19-son, 2-qism. B. 685-687